

Ζωή Κατάκη, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο:

Τα θέματα της αρχαίας τραγωδίας αντλούνταν από την πλούσια παρακαταθήκη της ελληνικής μυθολογίας και αφορούσαν στα κατορθώματα θεών και ηρώων της προϊστορικής εποχής. Ειδικότερα, ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής μυθολογίας αφορούσε στις σχέσεις θεών και ηρώων και στη δράση τους προσφέροντας έμμεσα αιτιολογία της καταγωγής των θρησκευτικών τελετουργιών. Κεντρικός θεματικός άξονας της ελληνικής μυθολογίας ήταν η δράση των ανθρώπων σε σχέση με τους θεούς. Αντικείμενο της μελέτης αποτελεί η λειτουργία της θεϊκής επενέργειας στο έργο του Ευριπίδη και ο τρόπος που αντιμετωπίζουν οι τραγικοί ήρωες την θεϊκή παρέμβαση. Αρχικά, χρησιμοποιώντας συγκεκριμένα αποσπάσματα των δύο έργων *Ιφιγένεια η εν Αυλίδι* και *Ιφιγένεια η εν Ταύροις* θα αναφερθούμε στην θεϊκή επενέργεια. Στη συνέχεια, θα καταδείξουμε πώς αντιμετωπίζουν οι τραγικοί ήρωες την θεϊκή παρέμβαση. Τέλος, με βάση τα ανωτέρω, θα εκφράσουμε τα συμπεράσματά μας

Η θεϊκή επενέργεια στο έργο του Ευριπίδη

Ο Ευριπίδης, τόσο στο έργο του *Ιφιγένεια η εν Αυλίδι*, όσο και στο *Ιφιγένεια η εν Ταύροις*, επιλέγει ως σκηνικό πλαίσιο τα ιερά της θεάς Αρτέμιδος, υποβάλλοντας εμφανώς στον θεατή την θεϊκή παρουσία. Συγκεκριμένα, στο *Ιφιγένεια η εν Αυλίδι*, από τον χορό, που απαρτίζεται από Χαλκιδιώτισσες, πληροφορούμαστε ότι ο χώρος στρατοπέδευσης των Αχαιών και ο τόπος των δρώμενων του έργου είναι πλησίον του ιερού άλσους της θεάς Αρτέμιδος στην Αυλίδα (*Ιφιγένεια η εν Αυλίδι*, 1992, στ. 185-186, σ. 45). Ενισχυτικό στοιχείο αποτελεί ότι στο *Ιφιγένεια η εν Ταύροις*, ο χώρος που δρουν οι ήρωες είναι το ιερό της θεάς στην Ταυρίδα (*Ιφιγένεια η εν Ταύροις*, 1992, στιχ. 66, σελ.37).

Κύριο άξονα της θεϊκής επενέργειας στην τραγωδία *Ιφιγένεια η εν Αυλίδι* αποτελεί η μορφή της θεάς Αρτέμιδος. Μυστήριο περιβάλλει την παρουσία της, η οποία γίνεται εμφανής στους ήρωες δι' αντιπροσώπου. Ο μάντης Κάλχας, υποταγμένος στο ιερατικό καθήκον, μεταβιβάζει την επιταγή της θεάς μέσω του χρησμού του (*Ιφιγένεια η εν Αυλίδι*, 1992, στ. 90, σ. 37). Ο θυμός της, για την ασέβεια του Αγαμέμνονα, θα εξευμενιστεί μόνο με την θυσία της κόρης του, Ιφιγένειας, που με το αίμα της θα εξαλείψει το μίσημα και θα λύσει το ανθρώπινο αδιέξοδο (*Ιφιγένεια η εν Αυλίδι*, 1992, στ. 1395-1405). Κατά τη διάρκεια της θυσίας, η μορφή της θεάς επανέρχεται στο προσκήνιο με τον ίδιο μυστικό τρόπο. Ειδικότερα, ανταλλάσσει την Ιφιγένεια στο βωμό με ένα ελάφι που αποτελεί σύμβολό της. Είναι αναμφίβολο ότι, ο Ευριπίδης, έχοντας έντονη πρόθεση να απαλλάξει τον θεϊκό κόσμο από τα κακώς κείμενα, στο τέλος του έργου παρουσιάζει την Αρτέμιδα να απεκδύεται τα κακά χαρακτηριστικά της με την μεταστροφή της[1]. Προκύπτει με σαφήνεια ότι, η επέμβαση της θεάς απαντά και στο αγνωστικιστικό δίλημμα που τίθεται δια στόματος Κλυταιμνήστρας: «αν υπάρχουν θεοί... αν δεν υπάρχουν...» (*Ιφιγένεια η εν Αυλίδι*, 1992, στ. 1035, σ. 108).

Στο έργο *Ιφιγένεια η εν Ταύροις* ο θεός Απόλλωνας, μέσω χρησμού, συμβουλεύει τον Ορέστη ότι θα απαλλαγεί από τις ανυπάκουες ερινύες μόνο εάν «τ' άγιο τ' άγαλμα στη χώρα ..φέρει» (*Ιφιγένεια η εν Ταύροις*, 1992, στ. 1442, σ. 149). Με αυτόν τον τρόπο, ο Ευριπίδης πλάθει την υπόθεση του έργου έχοντας ως αναφορά το ξόανο της Αρτέμιδος. Το ξύλινο ομοίωμα της θεάς βρίσκεται στην βάρβαρη Ταυρίδα, όπου και η Ιφιγένεια. Η θεά Άρτεμις, μετά την σωτήρια παρέμβασή της στην Αυλίδα, έχει ορίσει στον ναό της την Ιφιγένεια υπεύθυνη της προετοιμασίας των ανθρωποθυσιών. Χρήσιμο είναι να επισημανθεί ότι, ο Ευριπίδης ίσως προβάλλει μια τραγική ειρωνεία εφόσον η Ιφιγένεια από παρόμοιο θύμα γίνεται έμμεσα θύτης. Άμεση σχέση έχει το ότι η θεϊκή επενέργεια στις τραγικές υπάρξεις των έργων του Ευριπίδη λειτουργεί με τρόπο δυναστευτικό, εφόσον αυτές εξακολουθητικά γίνονται θύματα σκληρότητας και καταπίεσης (Kitto, 2001, σ. 22). Στο τέλος του έργου, εμφανίζεται, ως από μηχανής θεός, η θεά Αθηνά, η οποία μεταξύ άλλων δίνει οδηγίες στον Ορέστη που θα τοποθετήσει το κλεμμένο ξόανο (*Ιφιγένεια η εν Ταύροις*, 1992, στ. 1455).

Κατά την θεϊκή επιφάνεια της Αθηνάς, τα λεγόμενά της αποτελούν μέσο αιτιολόγησης φαινομένων

της παράδοσης από τον Ευριπίδη. Έμμεσα δίνεται εξήγηση στην προέλευση των λατρευτικών τελετών και συνηθειών (Lesky, 1989, σ. 237) προς τιμήν της Αρτέμιδος στις Αλές και την Βραυρώνα (Ιφιγένεια η εν Ταύροις, 1992, στ. 1450-1469). Επιπρόσθετα, ο Ευριπίδης παρουσιάζει με απεριόριστη δικαιοδοσία τη θεά όταν με τα λόγια της λυτρώνει την Ιφιγένεια στα μάτια των θεατών, για την ασεβή ενέργειά της να κλέψει το ξόανο. Συμπληρωματικό στοιχείο είναι το ότι, η Ιφιγένεια ορίζεται να συνεχίσει το ρόλο της ως ιέρεια, «στις ιερές τις Βραυρώνος πλαγιές», προστάτιδα των τοκετών και της γονιμότητας.

Ο σωτήριος ρόλος της Αθηνάς φαίνεται, επίσης, στο γεγονός της επέμβασής της να σώσει τις «ελληνίδες ... αιχμάλωτες».[12] Τελικά, με την παντοδυναμία της, απαλλάσσει και την Αρτέμιδα από το στίγμα των ανθρωποθυσιών (Lesky, 1989, σ. 238), εφόσον προστάζει να τελείται στο εξής η τελετουργία: «ενός ανδρός με ξίφος...μέχρι που να ματώσει.. χρέος τιμής για τη θεά» (Ιφιγένεια η εν Ταύροις, 1992, στ. 1465).

Εδώ μπορεί να αναφερθεί ότι, η ευρηματικότητα του από μηχανής θεού από τον Ευριπίδη ενθουσιάζει το κοινό[2], κατορθώνοντας παράλληλα να εμφανίσει την ακαταμάχητη δύναμη του ιερού (Romilly, 1997, σσ. 33). Καθώς η τραγωδία διδάσκει σε άμεση εξάρτηση με την διονυσιακή θρησκευτική εκδήλωση, η θεά με τις ρήσεις της εξασφαλίζει συμφιλίωση και ισορροπία (Lesky, 1989, σ. 413). Συμπληρωματικά, προκαλεί και ευχάριστα συναισθήματα, εφόσον ο θεατής διακρίνει το στενό δεσμό του ανθρώπου με το θείο. Η Αθηνά επιβάλλει το δίκαιο του ευνοούμενού της και ενισχύει το εθνικό φρόνιμα των θεατών. Επικουρικά, ο Ευριπίδης δεν θέτει μόνο τη θεϊκή επενέργεια ως υπερασπιστή του δικαίου, αλλά την καθιστά προκατειλημμένη και ανυπέβλητη δύναμη ενάντια στη βαρβαρότητα. Σε αυτό το πλαίσιο η θεά αναφωνεί στον βάρβαρο βασιλιά Θόα: «[Σ]ταμάτα το κυνηγητό και του στρατού τις εξορμήσεις» (Ιφιγένεια η εν Ταύροις, 1992, στ. 1438).

Πώς αντιμετωπίζουν οι τραγικοί ήρωες του Ευριπίδη την θεϊκή παρέμβαση

Στο *Ιφιγένεια η εν Αυλίδι* η επιρροή της θεάς είναι άμεση, καθώς εξαναγκάζει όλους τους ήρωες να κινηθούν σύμφωνα με τις βουλές της. Πρώτος ο Κάλχας, ως φερέφωνό της, μεταφέρει το μήνυμά της. Ο φιλόδοξος Αγαμέμνων πείθεται από τον χρησμό του Κάλχα και μη θέλοντας να αποτύχει το εγχείρημα της εκστρατείας, αποδέχεται την λύση που υποδεικνύεται. Ανευδοίαστα, με δόλιο τρόπο παραγγέλλει τον ερχομό της Ιφιγένειας για να πραγματοποιηθεί ο χρησμός (Ιφιγένεια η εν Αυλίδι, 1992, στ. 94). Ακολουθεί μια μεταστροφή του να μην θυσιάσει την κόρη του. Στην πίεση που δέχεται από τον Μενέλαο απαντά ότι αντιβαίνει στα λόγια της θεάς όμοια με αυτόν που ενώ έχασε το ταίρι του με θεϊκή παρέμβαση το θέλει ξανά πίσω (Ιφιγένεια η εν Αυλίδι, 1992, στ. 390).

Για τον Μενέλαο ο χρησμός αποτελεί το μέσον της επανάκτησης της γυναίκας του. Χρησιμοποιεί ως μοχλό την θέληση της θεάς για να εξαναγκάσει τον αδελφό του να εκτελέσει τον χρησμό. Η Ιφιγένεια αποτελεί το «αγαθό» του πατέρα της με το οποίο αυτός θα συντρέξει τους φίλους του (Ιφιγένεια η εν Αυλίδι, 1992, στ. 347-348). Δεν θα πρέπει να παραληφθεί η διαπίστωση ότι και οι δύο Ατρείδες δεν διστάζουν να προβούν σε απεχθή ιερόσυλη πράξη, να σκοτώσουν δηλαδή τον αντιπρόσωπο της θεάς αγνοώντας την (Ιφιγένεια η εν Αυλίδι, 1992, στ. 519).

Παρόμοιο ρόλο διαδραματίζει και ο Αχιλλέας, ο οποίος παραβλέπει εντελώς την θεϊκή παρέμβαση, προτάσσοντας τον θιγμένο εγωισμό του. Υπόσχεται να σώσει την Ιφιγένεια και υπερβαίνοντας το θείο, με έπαρση δηλώνει στην Κλυταιμνήστρα ότι: «..θεός θα φαντάζω για σένα.. θεός... θα γίνω σύντομα». Τελικά, όμως στην έξοδο του έργου, μεταστρέφεται συντασσόμενος με το θέλημα της θεάς και το κοινό συμφέρον των Αχαιών και επιμελείται τα της θυσίας (Ιφιγένεια η εν Αυλίδι, 1992, στ. 1568-1569).

Έκδηλη είναι η φαυλότητα τόσο των αρχηγών του στρατεύματος, όσο και του ιδίου. Μέσω αυτής της φαυλότητας όλοι αντιμετωπίζουν την θεία παρέμβαση σύμφωνα με την προσωπική τους επιδίωξη, εκδηλώνοντας ανάλογα επιχειρήματα κατά περίπτωση[3]. Ενάντια στη φαυλότητα που επικρατεί γίνεται αξιωματικά δεκτή η συμπεριφορά της Ιφιγένειας, που στην μεταστροφή της δέχεται να θυσιάσει τον εαυτό της υπέρ της πατρίδας και των ηθικών αξιών. Η απόφασή της

ενισχύεται όταν δηλώνει στη μητέρα της: «εγώ θνητή σε μια θεά θα γίνω εμπόδιο;». Έτσι, αποδέχεται την θεία παρέμβαση ως ανώτερη των ανθρώπινων επιθυμιών. Ως αντίποδα των ανωτέρω ο Ευριπίδης θέτει τον πλέον υπάκουό του ήρωα, προς το θείο, να ασκεί έμμεσα κριτική σε αυτό. Ο ισχυρισμός της Ιφιγένειας «[Ε]ίναι τρελός όποιος ποθεί το θάνατο» αντίκειται στην μετέπειτα αποδοχή της .

Στην τραγωδία *Ιφιγένεια η εν Ταύροις* πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραματίζει η Ιφιγένεια. Παρουσιάζεται να διαμαρτύρεται για την δυσμενή θέση που βρίσκεται και ζητά την βοήθεια του Ορέστη για να απαλλαγεί από «..τις σφαγές και από τις τελετές που θυσιάζουν ξένους». Όταν εκφράζει αυτές τις σκέψεις της δεν ασεβεί στη θεά, αλλά παρουσιάζεται πολιτισμένη ανάμεσα σε απολίτιστους. Βέβαια, ο Ευριπίδης εμφανίζει ακόμη και τον απολίτιστο Θόα θρησκευόμενο, ο οποίος επικαλείται τον Απόλλωνα για να εκφράσει την αποδοκιμασία του στην ανόσια πράξη της μητροκτονίας. Στενά συνυφασμένο είναι το ότι, η μετέπειτα αποδοχή του στην παρέμβαση της Αθηνάς σημαίνει ευλαβική υποταγή και όχι μεγαλόψυχη παραίτηση (Lesky, 1989, σ. 238).

Το θρησκευτικό συναίσθημα του Θόα εκμεταλλεύεται η Ιφιγένεια για την κλοπή του ξόανου: «για να ξορκίσω το κακό στον καθαρό αέρα». Γίνεται απόλυτα κατανοητό ότι στο ερώτημα: τι έχει προτεραιότητα, το καθήκον της στη θεά ή η σωτηρία της και των συγγενών της; επιλέγει το δεύτερο. Ο Ευριπίδης θέτει την Ιφιγένεια να έχει ελεύθερη βούληση και σκέψη έναντι του θείου σε αντίθεση με την παθητική μοιρολατρική αντίληψη του Θόα. Στον αντίποδά της, ο θρησκευόμενος και μη ελεύθερα στοχαζόμενος Θόας μας επιτρέπει να σκεφτούμε την ενδεχόμενη θέση του Ευριπίδη ότι η θρησκεία δικαιολογείται πρωταρχικά μέσω της δεισιδαιμονίας (Σολωμός, 1995, σ. 108).

Βέβαια, παρά τον ψόγο της στη θεά Αρτέμιδα, η Ιφιγένεια στον μονόλογό της: «[Τ]ης θεάς οι σοφιστίες δεν μ' αρέσουν» τελικά έρχεται στο συμπέρασμα ότι «κανείς θεός... κακός δεν είναι». Ο Ευριπίδης θέλει την Ιφιγένεια πολιτισμένη με τα χαρακτηριστικά της πνευματικότητας που της επιτρέπει να κρίνει κατά περίπτωση.

Της θεάς τα λόγια « τι εσέ και τους θεούς η μοίρα τους κυβερνάει» (*Ιφιγένεια η εν Ταύροις*, 1992, στ. 1488, σ. 153), τονίζουν τη δύναμη της ειμαρμένης, που καθορίζει την πορεία του γένους των Ατρείδων. Έτσι ο Ορέστης, κάτω από το βάρος της μοίρας, προκειμένου να βρει ψυχική λύτρωση, ακολουθεί τον χρησμό του Απόλλωνα και ταξιδεύει στην Ταυρίδα για να κλέψει το ξόανο τη θεάς Αρτέμιδος. Γίνεται απόλυτα κατανοητό ότι, ο ήρωας, κάτω από την επήρεια της θεϊκής παρέμβασης του Απόλλωνα, εξυπηρετεί πρώτιστα το προσωπικό όφελός του, παραβλέποντας το γεγονός της ιερόσυλης πράξης έναντι της Αρτέμιδος.

Συμπεράσματα

Εφόσον οι αρχαίοι Έλληνες ως την πλήρη επικράτηση της φιλοσοφικής σκέψης και του φιλοσοφικού λόγου εξέφραζαν τις απόψεις τους μέσω του μύθου (Lesky, 1989, σ. 418), ο Ευριπίδης άντλησε τις υποθέσεις των έργων του από την ελληνική μυθολογία, παρουσιάζοντας τους ήρωές του με καινοφανή τρόπο. Ενώ οι προηγούμενοι από αυτόν τραγικοί ποιητές, Αισχύλος και Σοφοκλής, ήθελαν τους ήρωές τους να ακολουθούν σταθερά την μοίρα ή την βούλησή τους ο Ευριπίδης, σαφώς επηρεασμένος από την σοφιστική, τούς παρουσιάζει εύπλαστους στην μεταστροφή των ιδεών ή των αποφάσεών τους και ικανούς να ασκήσουν κριτική στις θείες δυνάμεις (Lesky, 1989, σ. 415). Από την άλλη ο Ευριπίδης δεν αποστερεί το μεγαλείο των θεών, εφόσον τους παρουσιάζει στα έργα του ως αλάνθαστους και σωτήρες.

Βιβλιογραφία

Ευριπίδης, (1992), *Ιφιγένεια η εν Αυλίδι*, μτφρ. Κ. Γεωργουσόπουλος, Αθήνα: Κάκτος
Ευριπίδης, (1992), *Ιφιγένεια η εν Ταύροις*, μτφ. Τ. Ρούσος, Αθήνα: Κάκτος
Σολωμός, Α., (1995), *Ευριπίδης, ευφυής και μανικός*, Αθήνα: Κέδρος
Lesky, A., (1989), *Η τραγική ποίηση των Ελλήνων, τομ. Β΄: Ο Ευριπίδης και το τέλος του είδους*,

μτφ. Ν.Χ. Χουρμουζιάδη, εκδ. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

Romilly, J., (1997), *Η νεοτερικότητα του Ευριπίδη*, Αθήνα: Καρδαμίτσα

Kitto, H.D.F., (2001), *Η Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, μτφ. Λ. Ζενάκος, εκδ. Αθήνα: Παπαδήμα

Σημειώσεις

[1] Ο Ευριπίδης συνηθίζει να παρουσιάζει εκπλήξεις και ανατροπές στα έργα του (Romilly, 1997, σσ. 41-42)

[2] Ο Ευριπίδης ελευθερώνοντας τις αιχμάλωτες προσφέρει ψυχική παρηγοριά και ελπίδα στους θεατές για τους παγιδευμένους συγγενείς στη Σικελία. Βλ (Σολωμός, 1995, σ. 109)

[3] Ο Αγαμέμνωνας καλύπτεται πίσω από την αντίδραση του στρατού (στ. 514). Ο Μενέλαος προτείνει το φόνο του Κάλχα (στ. 519). Ο λαός αντιδρά στον Αχιλλέα λιθοβολώντας τον (στ. 1349) (Ιφιγένεια η εν Αυλίδι, 1992).

© 2004 Ζωή Κατάκη
